

הרחוב עם המדרגות העקומות

ההיסטוריה של היהודים בגולת אירופה מסופרת בדרך כלל במלים גדולות ההולמות תקופה של אלפיים שנה. ספרו של בני מר מנסה לתאר את החיים היהודיים האבודים בגובה הקרקע, ומביא את סיפורו של רחוב אחד בוורשה היהודית | ישי פרנקל

סיפורו של הרחוב שהוא חלון הצצה לחיים התוססים של ורשה היהודית. כתיבת הספר הייתה כרוכה בעבודת נמלים שערך מר במשך שנים. העבודה כללה איסוף ידיעות מעיתונות התקופה ומארכיונים וראיונות אחדים עם השרידים האחרונים החיים עדיין בינינו. התוצאה היא ספר המביא את סיפורה של ורשה היהודית על גיוונה ועושרה בשנים שקדמו לחורבן הגדול.

הספר הוא יותר ממסע לאורך הרחוב, הוא מתאר גם מסע אישי שעורך בני מר. הדחף הראשוני לכתוב את הספר היה שירו של בונים (בינם) הלר, מסופרי היידיש האחרונים, 'מיין שוועסטער חיה' – אחותי חיה. זו הייתה למעשה הפעם הראשונה שבה שמע מר על הרחוב האפרורי הזה. בינם הלר גדל בילדותו ברחוב סמוצ'ה בעל המדרגות העקומות, והוא מספר על אחותו הגדולה חיה.

בעת שהוריו עבדו לפרנסת המשפחה גידלה חיה אותו ואת אחיו. חיה, האמא הקטנה, עשתה בבית הכלל: קרצפה ובישלה, גידלה ותמכה, רק דבר אחד שכחה – להיות ילדה בעצמה. את השיר 'אחותי חיה' הלחינה וביצעה חוה אלברשטיין לפני כעשרים שנה. מר מצטט דברים שאמרה לו אלברשטיין כאשר כתב את ספרו:

ההיסטוריה היא מסע בזמן, הרי ספרו של בני מר מציע לא רק מסע בזמן אלא גם מסע של

ממש – הליכה לאורכו של רחוב אחד בוורשה במאה שעברה. רחוב שהיה ואיננו עוד. רחוב סמוצ'ה בוורשה, שאורכו מעט יותר מקילומטר, היה בית לעשרות אלפים יהודי העיר. ערב השואה היו בעיר כ-350 אלף יהודים – כשליש מהאוכלוסייה הכללית של ורשה. הרחוב היה מיקרוקוסמוס של החיים היהודיים בפולין בין שתי מלחמות העולם, והיה בו פסיפס רבגוני של שומרי מצוות וקומוניסטים, ציונים וסוציאליסטים תומכי הבונד. לצד בתי כנסת ומקוואות פעלו בו גם בזאר תוסס ותאטרון עממי. לצד מיעוט של בעלי ממון ומעמד דרו ברחוב בעיקר אנשים פשוטים, 'עמך' – תופרות וסנדלרים, וכלים, מלמדים ומורים ורבים אחרים.

בעקבות האחות

בני מר – עורך, מתרגם וסופר – מקים לתחייה את רחוב סמוצ'ה שהיה בשנות השואה בחלקו הצפוני של הגטו ועל כן נהרס לחלוטין עד שלא נותרה בו אבן על אבן. הספר – ספק מדרך למטייל, ספק ביוגרפיה של רחוב – מוליך את הקורא בית אחר בית, וכך מגולל את

סמוצ'ה

ביוגרפיה של רחוב יהודי בוורשה

בני מר

מאגנס ובית שלום עליכם

תשע"ח, 258 עמ'

חיי היומיום רגע לפני שעלה הכורת. יהודים משוחחים ברחוב בוורשה, סביבות 1935

צילום: רוברט גסנר, מוזאון השואה בושינגטון

העוני פגע אולי יותר מכל בילדים ובנוער, ורבים מהם נאלצו להתבגר מוקדם ולא ידעו טעם ילדות מעולם

ומשקאות חריפים בבעלותו של יהושע גלוביצ'ובר. באחד מעיתוני התקופה מסופר כי אביו של הלה, חסיד בעל שם מרובע פראגה, הלך לעולמו. הבן נקרא לבית הטהרה והתבקש שם על ידי אנשי חברה קדישא להישבע בתקיעת כף לאביו המת שלא יפתח את חנותו בשבת:

הבן הבהיר שהוא מוכן להישבע בתקיעת כף לאביו המת, אבל רק על כך שלא יעשן סיגריות בשבת ולא ייסע בשבת. לעומת זאת, בשום אופן הוא לא הסכים להבטיח שיסגור את חנותו בשבת (עמ' 209).

מיד קמה מהומה. אנשי חברה קדישא סירבו להמשיך בטקס הקבורה ולא אפשרו לבן לצאת מחדר הטהרה עד לתקיעת הכף המיוחלת. חבריו של הבן פרצו לבסוף לבית הטהרה וחילצו אותו משם, והלוויה התקיימה בהיעדרו של הבן. רק אחרי שאחרוני המלווים יצאו מבית הקברות חזר הבן עם מניין ואמר קדיש על קברו של אביו. דומה שאנקדוטה זו רומזת על תהליך חילון שעברו רבים מתושבי פולין היהודים בעת ההיא. האב היה חסיד, אולם הבן כבר התרחק מעולמה של תורה ואף פתח את חנותו בשבת בלבה של שכונה

זה היופי בעולם ... נר מדליק עוד נר. בינם הלה התחיל, אני המשכתי, ועכשיו גם אתה (עמ' 236).

הספר הוא אם כן המשך הרצף של יהודי ורשה, העלאת זכרה של אישה שגורלה העצוב והלא מפתיע נחשף בסופו. הספר משמש מצבת זיכרון לאחותו של הלה, ולאחיה ולאחיותיה בני רחוב סמוצ'ה שזכרם של רובם נמחה לחלוטין. לרבים מתושבי הרחוב אין אפילו דפי עד ביד ושם, שכן משפחותיהם נמחו ולא נותר בעולם מי שהכיר אותם ויכול היה להזכירם.

בימי החילון

ידוע לנו שכשליש מתושבי ורשה היו יהודים, אולם איזה אחוז מהם היו שומרי מצוות? ב-2010 פרסם אסף קניאל מחקר שבו ניסה לענות על השאלה הקשה והמסקרנת הזו. הוא בדק מה היה שיעור תושבי ורשה היהודים שצרכו בשר כשר, ומממצאיו המפתיעים עולה כי בשנים 1937-1939 רק כשליש מהם קנו בשר כשר. גם אם אין במספר זה תשובה מדויקת לשאלה בדבר שמירת המצוות, יש כאן בוודאי קריאת כיוון. והנה אחת מהאנקדוטות המופיעות בספר: ברחוב סמוצ'ה 48 שכנה חנות יין

הילדה האם

שירו של בונים הלר, משורר יידי מוורשה, מעמיד מצבה לדמות אופיינית של ילדים שנאלצו להתבגר קודם זמנם. מותם של ילדים אלה במשרפות לא הותיר להם הזדמנות להשלים את החוסר שחוו בילדותם

אחותי חיה

בתרגומו של בני מר

צמות שחרות לאחותי, לחיה
היו לה שתי עינים ירקות
והיא גדלה אותי ואת אחי אז
במדרגות של סמוצ'ה, החורקות

כי אמא, ככר לפני עלות הבקר
כשרק האיר באפק, נעלמה
אל החנות למכר ולא ביקר
כמה פרוטות שחוקות בשכר יומה

וחיה לבדה היתה נשארת
עם כל אחיה ומאכילה
שומרת עליהם ומשוררת
שירים יפים בשעת האפלה

היה לחיה ירקת העין
לחיה אחותי, שער שחר ארץ
בת עשר חיה לא היתה עדין
וכבר גדלה אחים לאין ערך

והיא נקתה, בשלה וגם הגישה
ואת ראשינו הקטנים טפחה
אבל שהיא עצמה ילדה הכחישה
ולשחק אתנו שכחה

את חיה אחותי וירק עיניה
שרחף אז בטרבלניקה גרמני
ואף אחד, את חיה שאינה
כבר לא זוכר בארץ – רק אני

שירי בידיש נכתבים אליה
לכן, בעת קשה ומחרידה
כי בשמים, ליד אלוהיה
יושבת היא, בתו היחידה (עמ' 12).

מיין שוועסטער חיה

מיין שוועסטער חיה מיט די גרינע אויגן
מיין שוועסטער חיה מיט די שווארצע צעפ
די שוועסטער חיה, וואס האט מיך דערצויגן
אויף סמאטשע גאס, אין הויז מיט קרומע טרעפ

די מאמע איז אוועק פון שטוב באגינען
ווען אויפן הימל האט ערשט קוים געהעלט
זי איז אוועק אין קראם אריין פארדינען
דאס בידנע דראבנע גראשעדיקע געלט

און חיה איז געבליבן מיט די ברידער
און זי האט זיי געקארמעט און געהיט
און זי פלעגט זינגען זיי די שיינע לידער
פאר נאכט, ווען קליינע קינדער ווערן מיד

מיין שוועסטער חיה מיט די גרינע אויגן
מיין שוועסטער חיה מיט די לאנגע האר
די שוועסטער חיה, וואס האט מיך דערצויגן
איז נאך נישט אלט געווען קיין צענדלינג יאר

זי האט גערוימט, געקאכט, דערלאנגט דאס עסן
זי האט געצוואנגן אונדז זי קליינע קעפ
נאר שפילן זיך מיט אונדז האט זי פארגעסן
די שוועסטער חיה מיט די שווארצע צעפ

מיין שוועסטער חיה מיט די אויגן גרינע
א דייטש האט אין טרעבלינקע זי פארברענט
און איך בין אין דער יידישע מדינה
דער סאמע לעצטער, וואס האט זי געקענט

פאר איר שרייב איך אויף יידיש מייע לידער
אין טעג די שרעקלעכע פון אונדזער צייט
ביי גאט אליין איז זי א בת יחידה
אין הימל זיצט זי ביי זיין רעכטער זייט (עמ' 13).

בעקבות האחות. המשורר היידי בונים הלר שכתב את השיר 'אחותי חיה' בחברת סופרים ומשוררים יהודים על ציון קברו של י"ל פרץ בוורשה אחרי המלחמה

האם היה גטו ורשה המשכו של רחוב סמוצ'ה בשנות השלושים? המשך קיצוני ואכזרי יותר אך דומה לו במהותו?

מאין כמותו. בני מר משרטט עולם מורכב ובונה אותו לנגד עיני הקוראים בית אחר בית, גזיר עיתונות אחר פיסת ארכיון. כמו תצרוך גדול הולכת ונרקמת תמונת חיים מורכבת ותוססת. בכתיבתו היפה והעשירה משרטט מר את תרבות היידיש של התקופה, מספר על האנשים הקטנים לכאורה המתגלים לנו ברגעי השיא כמו גם ברגעי השפל. אולם כמו שבספרו הגדול של עגנון 'אורח נטה ללון' תמונת ההווה שניסה לצייר הושפעה מהסוף העצוב והבלתי נמנע, כך גם בספרו של מר הצבעים הקודרים של שנות החורבן מחלחלים לתקופה שקדמה להם, ועל כן קשה לשקוע בשיטוט היפה ברחובות סמוצ'ה בלי שמחשבותינו תנדודנה לימי הרעה שחיכו מעבר לפינה. ׀

ישי פרנקל

מנכ"ל האוניברסיטה העברית. בוגר ומוסמך האוניברסיטה העברית. עסק בתחום הטכנולוגיה העילית

מבקשים מאמם לאכל רק קצת לחם אך אין. ולכן אמהות משלחות ילדים לרחוב, לכתת מדרכות

מצמידים את אפם לחלון ראוה ורואים הם שם ארו, חמאה זהובה הם צריכים להמשיך ברעב וללכת נדחקים לשולי חשמלית בקצוות וכיעף ממשיכים עד אל בית הנתיבות

... אך ככל שנשאב מעמקי הבאר הן דבר מים תמיד בכל זאת ישאר וכן גם הילדים שבסמוצ'ה גוועים הילדים החורים, הילדים הצרועים (עמ' 86-92).

בתודעתנו תמונות מסוג זה נקשרות לגטו, אך מתברר כי תמונות של ילדים רעבים רווחו בקרב היהודים העניים גם לפני המלחמה. ומאליה עולה השאלה: האמנם הגורל שעמד עליהם לכלותם בשנות השואה חיכה כבר אז, ב-1932, שעה ששיר זה נכתב? האם היה גטו ורשה המשכו של רחוב סמוצ'ה בשנות השלושים, המשך קיצוני ואכזרי יותר אך דומה לו במהותו?

לספר סיפור מהסוף

נראה כי הניסיון להחיות מחדש את העולם שהיה ערב החורבן הוא קשה

יהודית. הבן לא חשש לפתוח את חנותו בשבת, אבל חשש מאוד משבועת שקר לאביו המת וגם התעקש לומר קדיש.

על סף גורל

פרקי הספר עוסקים בנושאים שונים – תאטרון וחיי תרבות, יחסי יהודים ופולנים, מפלגות פועלים ופוליטיקה – אבל נראה כי הפרק הנוגע ביותר ללב עוסק בילדי הרחוב של סמוצ'ה. לאחר מלחמת העולם הראשונה גבר העוני בקרב יהודי פולין, והוא התעצם ביתר שאת בעקבות האנטישמיות הפרועה והממוסדת ששררה במדינה בשנות השלושים. העוני פגע אולי יותר מכל בילדים ובבני הנוער, ורבים מהם נאלצו להתבגר מוקדם ולא ידעו טעם ילדות מעולם. מתקופת חייהם המוקדמת נעדרו שמחת חיים ורוך, אור וחום. הם התגוררו עם משפחותיהם, לעתים קרובות משפחות חד הוריות, בדירות קטנות וצפופות. הורים רבים עבדו עד השעות המאוחרות, והילדים התגוללו ברחובות. המשורר היידי מלך ראויטש, אביו של הצייר הישראלי יוסל ברגנר, כתב בשנות השלושים את הפואמה 'גיטלה – בלדת ילדים מוורשה':

ובן־רשה, בסמוצ'ה, חיים ילדים בפנים מחוירים וראשים מתגדרים